ДІВОЧІ ГРИЩА

Чого було їй зриватися — спитай-но йди. Бо ще по хаті тими ногами володала—то що, мало? А так щоб на буряки чи там на танці який раз піти з дівчатьми, про це мови не було. Аж зло брало: уткне свої ступи в тісненькі чобітки з халявами-панчохами, тільки коліна видко, і то вже тобі добре, хоч і пече,— та вона ще рукою за одне стегно вхопиться зо зла і здушує, наче кров не пускає в литку, а затим нагнеться, скільки шиї стачить, і роздивляється — тіло ж молоде, хоч обкутуй. Ці вечори їй добре в'їлися — життя записуй. Але ж як ці ноги такі, то куди з ними — вже й по роботі, вже й по танцях. Ні, раз була вийшла в поле, а назад то везли — не вени, а кендюхи поробились; взяла б отако й поодрубувала. Як воно вже надоїло — не кажи. Тільки бабу Богиньку й слухалася: не давай різати ноги, бо вмреш; їй чогось і самій охота була так думати, що це дай волю, то покалічать. І буде тоді. А так хоч якась надія була — може, само мине.

Вона сміялася, чого це їй перестало пекти десь на другий день,— це що бородатий приходив, того, може. Якісь у нього там свої клопоти— і це що через дорогу живе, то прибіг, чи якої хороби, — просився і в матінку, і в голубочку, про все ж так розказував та в очі дивився, а їй аж страшно робилося — в селі котре балакає й в очі дивиться, то й не дивина, — чуже ж воно, хоч і люблять там його за ці фокуси, що він з жінкою на сцені виробляє, та ще й дітей понаучував зі школи. А їм то що —дітки, такі довірливі, й ночували б у тому клубі; взяти оно Ярининого хлопця і вчительки з Закуснлівки, що Кащук прізвище,— чого вони тільки на сцені не витанцьовують, а Ірин ще й персня мідяного на руці держить — блищить у зал, очам ради нема. Правда, вони всього два танці й уміли—скільки вони там могли научити.

Марія все пробувала розгледіти ту його жіночку—на сцені то годі й думати,— а так десь, на вулиці чи біля клубу, але ж як воно нікуди не висовується, в тій хатині все та в хатині. Не знати, як їх Терещучка й повміщала на своїй половині — ну це їм така квартира, бо другої не

було. Щось колгосп думав там давати, але як така сварка сталась і всі посердились, а вчителям то вже давно не до душі ці вистави були, — от тобі й життя вийшло. Вона то їх і жаліла обох, та ту жіночку найбільше, хоч до ладу й не розгледіла—дівкам то не дуже й вірити хтілося, що вона набагато старша од бородатого, і це він її так возить, без розпису.

Але який кому клопіт — як вогіи скільки сіл поміняли, містечок; є, що людям і так жить треба.

За це Сікорська нічого не могла думати — хай сміються, як хтять; мало самі так живуть, що й батьки не знають, розписані чи ні.

Що там у клубі вийшло старому, й чого сварка була — діти знають. Ще в новий будинок культури не переходили, а всім же цікаво, як це воно все буде, й не знали, чи виписувати художника з Житомира, щоб оформляв, чи хай Трезінський робить, він хіба не художник, — але як нове все, то й мова така, що нового директора ставити. А бородань як тримався — йому ж не в першому селі приставати, було б біля чого, то й їхати нікуди не треба. Ще як про той будинок ніхто не балакав, не знали, коли його там кінчати будуть, то всім було добре. Трезінський як грав на баяні, так і грав, Валентин Григорович — про смерть ще ж не думав — на скрипочці витинав, а той керував.

Проте якась дата находила, велика й кругла, і враз — давай кінчати; і де воно все взялося — цегла і що тільки не хоч. Трезінський з Валентином Григоровичем ні два, ані три, грають, і їм добре, а людям що: на свято є концерт. Та ще й з цирком, голубами, стрічки з барабана без одного дна витягує, оного скільки, а як гукне "дорогіє женщіни, с праздніком вас" та приримує, що в хатах уже й холодильники й газ, — йде гулянка.

І це так виходило, що й Трезінський мовчить, не скаже, що я звідси нікуди не піду, і бородатому чого лізти, жде, що воно далі буде. А там уже й учні побачили, що чого це вони гризуться — то за музику, то не ту

пісню вибрали. А там декорації не такі — от тобі й причина. Трезінський: не так, що ти розбираєшся, ти приїжджий, а бородатий не змовчав; Валентин Григорович і собі — куди твоє діло, та за сокиру хапається. Еге, як до того діло, що й дітей не соромляться, то що вже казати.

У бородатого то й була якась підтримка, він трохи хитріший за цих сільських; Трезінський — як: малював собі стенди й картини, а коли треба, грає, — а цей і в газету когось попросив написати, що в селі не якась там самодіяльність, а такий от ансамбль і так ось називається, щоб усі знали. А для села то ще й слава. Вже й на другі села поїхали, якісь гроші трохи були — дітям байдуже, знають, що на костюми треба та все.

Така йому і відповідь була, бородатому,— як він хоче знати, що вона думає, то їй самій думок не приходило, вона й раніш так на це дивилася: хай собі буде, як людям до смаку, лучче ж, як то буває, що сидиш, аж голова тверда, й піти нікуди. Хоч по правді, то вона сумувала за тим, як за її пам'яті було. Нехай собі тепер так, і молоді оно цікавіше, але Марія думала, що так, як у них було, вже чи й буде, і тільки й добра, що ці молоді не знали тодішнього, та й журитися не буде за чим, — ось вона, може, пожуриться, покрутиться з цими ногами, а там — скільки тої старості ждати, та й по всьому; кому яке діло до її тодішнього. Вона боялася тільки одного, аби потім не заслабнути, як є старі баби, що сидять та тільки й мови їм, що про колишнє та як вони дівували. Як про дівування, то Марія вголос і не сказала б, але їй з цими молодими то й цікавіше, хоч нікого вона й не підпускала до себе — були там такі охочі; але тягнуло її до них, і забувалася вона, що настільки вже старша. Вони з дівчатами самі собі й нікого там не питалися — хто хтів, той з ними біг, — повдягаються й на вулиці своїй таке виробляють. У декого з дівчат бабські позалежувалися кожухи та сорочки вишивані, й так усякого одягу — то не стидно їм було ходити по дворах. Навіть з начальства декотрі охочі були, щоб їм поколядували, — ну да, це ж якби не Марія, то що з того колядування за толк був би.

їй і самій знаття б, чого це воно так з моди почало виходити — чи їм, старшим, не така охота вже була ходити, чи молодші забувалися, — таке й виходило, що дітвора, а посідають у буфеті, вина наберуть, а потім у клуб, за старшими; одне слово, де й подівалися ті вечори з морозами та зорями, зі скрипом по снігові чистому од двору до двору. Чогось люди забуваться стали. Але й так, що Марія трохи щось чула, нізвідки ж воно не бралося: то буцім щось вчителі дітям казали, то когось упіймали ввечері та батьків потім випитували в школу: "Чого це ваші діти ходять", — і воно так якось виходило, що не було за роботою як і подумати, а це вже як скрутнуло її, то вона починала коли й міркувати. Ну да, переболить тобі раз, не все ж болітиме, а часом і легше стане, а то й зовсім одпустить. А тих думок — господи, скільки їх там прибуде? Якби ж це ще десь за тих років, а то й охоти зараз нема. Й думав би, чув. Може б, якась охота більша й була б — там посперечатися з ким чи самим узяти й робити по своєму, але чогось на душі от найде, й що хоч роби, як виметено: хай би тамо, думала, що хоч робилося, а ти й пальцем не поворухнув би, стояв би й тіла не чув, — колись їй баба Богинька таке щось розказувала за війну — візьме тебе й не одпускає; щось же таке передається в тілі, хоч вона тоді ще дівчинкою була й не дуже пам'ятала: повиходять та постають і хоч би слово котра, — що там робиться, світу не видко, — робив би щось, біг би кудись, а тобі й язик не ворухнеться, — хіба з тим базаром не так було. Не дуже то їх багацько там і стояло — як день, то хто ж там удома сидітиме, але й так у селі знатимуть, хай хоч одно побачить; вона зразу незлюбила отого горбоносого, що в нього штани на мотузочках трималися, а ще як він бігав з топірцем та одривав лати і стовпчики підрубував або вихили-тував — то й зовсім у неї серця не було до цих людей; з мотузочками — то цей житомирський, там і вгадувати не тра, а ще було зо три дядьки, і чогось вона й цих не знала, думала, може ж, вони не коденські — ці тільки робили, що їм казав з мотузочками. Аж тяжко на них дивитися, вони люди сільські. Там тої роботи на раз вкусити, рядів три таких лавок довгеньких і до них прилавків таких самих довгих, тільки вищих і ширших, та й по базару. А з мотузочками ще й сердився — щось йому там було невгодно.

Вони якраз біля Січкаревої криниці стояли, а за Січкарем вуличка звертала до річки, проте Марія ще не думала йти далі;

вона зіперлась на стовпчик, який не давав підводам заїжджати на вигін, чи як би це місце назвати, а так — то пройти можна. Звідси тільки стежечка до хати Бойчуків, хоч до них то заходити од хлібного, але це така стежечка, хто знає, дітвора бігає, а іншого разу не дуже й пройдеш — бо як базар, то дядькам далеко ж не набігаєшся, а це — близенько.

Це їй тепер смішно стає, що баба Богинька їздить по сіянку в Житомир, мало їй так усього. Але ж їздить, — чи щоб показати, яке це життя трудне без базару настало. Там і їздити то й не дуже важко, вже автобуси такі ходять — не питай; бо як і були охочі ще за свого базару на Житомир возити, то пхалися в "буду" — там зо п'ять лавок настановляли, і шофер потім ставав на борт, щоб усіх же бачити, та обілечував, — або почалися автобуси, такі з носиками, що менш у них влазило, як у "буду". І це було велике свято для неї — базар! Хоч би й нічого не купував, а так стоїш, насіння лузаєш, і зими такі наставали, що куди твоїй мамі, — десь люди з сусідніх сіл наїжджали машинами, саньми чи й пішки приходили — з Солотвина та й з Вертикиївки охочі були ходити; і чого тільки не продавалося. Ну базар то й базар. Добре вона пам'ятає, що дід Прокопчук з кошелями виходив. Коні ставили за Січкарем — трохи в нього городу відрізали для базару, якраз над ярком, кудою до мосту виходити, а там же й Закусилівка буде' через річку, — в дужі морози їх укривали чимсь — то куфайками, брезентом, у кого що було, і Марії все кортіло рукою торкнутися за живе — хоч як там холодно, а в тих конячок шкіра тепла, чогось вона їх шкодувала, бо коней вона найдужче любила, такі вони їй розумні були; а втоптаний сніг під ногами був як у квітках — аж червоніло.

І вона більше тих людей поважала, що не їздили торгувати в Житомир, а своїм продавали: село ж таке велике — та двоє сіл через річку, і це воно колись не інак було, як містечко, а то й місто, то це така звичка всталася — базарувати, а покупців було.

Там, де вигін, торгували поросятами, птицею, зерно в мішках па підводах лежало, але вона туди не ходила, там більше дядьків було, а жінка котра — то це хто з хазяїном.

Одна така неділя їй чогось найдужче запам'яталася — немов і не день один; якийсь вихідний, а як цілий рік свята. Робили вони тоді концерт у клубі, ще не було цієї самодіяльності, ансамблів, — а так хор виступав з учнів, один Валентин Григорович керував хором, а Трезінський грав, а потім учителі п'єсу ставили, і таке було місце в п'єсі, що хтось мав сідати на дивані, і посідало їх двоє чи троє разом, така комедія виходила, а той диван як увернеться, і всі полетіли додолу, то сміху було; люди довго згадували ті спектаклі,—це ж якось виходило, що вчителів найбільше в селі поважали, а це довелося сміятися з них. Ну тоді було чогось радісно у всіх на душі і в роботі — як вона знає по собі, і до клубу того бігли, бо було що подивитися.

Не всяке ж знало за того дивана; а Марія що не подивиться п'єсу, — де б що не було, — то й згадає, і сміх її душить. Це ще як Григорій з Яриною приїхали в Кодню та стали на квартиру, — він завідувати молокопунктом пішов, а вона шила, — то Ярина біжком у Житомир купити якесь ліжко, бо тоді не дуже то й було де взяти. Привозить цього дивана, сама ж хоче попробувати полежати — зраділа ж: нічого в хаті не було, — а воно як запече! Тут і думати не було чого, що це там завелося. От вона вирішила таке Грицькові вчворити — щоб знав, бо хоч лиха не мала на нього, але зла була за тих дівок, що за ним бігали. Застелила біленьким, він прийшов з роботи, каже, я на дивані буду спати. А Ярина й собі: а я постелюся на землі. Погасили світло; коли крик, ґвалт — Грицько полетів з того ліжка, чухається, каже, хай воно сказиться. Але він хоч і не гнівається дуже, проте не хтів того дивана щоб і в хаті був, викинь його, каже, в садок, бо порубаю. Проте сам його Трезінському підсунув — уже тих блошиць і не чуть було, Ярина гасом потруїла.

Вони тоді з Яриною в одному ряді сиділи, але ще якось^ну не було такого, щоб там стати побалакати, хоч здоровкатися — то це таке,

сваритися їм не було чого, — дивилася Марія за нею і самій ставало смішно за себе — й не те, щоб дуже з тої п'єси сміялася; думала, як це Ярині дивитися на цей диван — стояв же в хаті, добро ж якесь, а потім на тобі — як непотріб. Хіба б вона взяла своє ліжко тако, якби це в ньому щось завелося, й оддала на сцену — де там; це наче з хати дух якийсь винести. Але ж як воно у них привезене, хтозна й куплене в кого, в тому Житомирі що хоч продавали — таких лавок, що їх тепер порозвалювали, купами стояло, і віконечка лядами зачинялися, як осьо і в цій хаті, що типіро Грицько з Яриною поселились; і з кожного віконечка виглядає тобі і прикликає, — але якої біди там цим-о хазяям, — Марія декого впізнавала й потім — як поставили на базарі ці будки скляні, кіоски, то їм і там робота знайшлася; така вже охота їм торгувати була — не питай.

Вона серця на них не мала, бо їй тепер і так добре, та й коли це воно все було. Там не так за ту хату стало шкода, як щось такс робилося в світі — чогось начальство мінялося, одних заберуть, іншого знов пришлють; а це вже не так буде називатися, а отак, міняй вивіску. Але якби голова більша, то розібрався б, що воно й до чого. А так.

Знала вона добре, що тоді якраз Омельчука послали вчитися на голову колгоспу, і прийшов головою сільради Баранівський. Омельчук їй уже був пообіцяв, що оце твоя половина, займай — там навпроти емтеесу, через шосе, хата стара, довга, двері на два боки; і вона собі одну хатину вимастила, думала — вже. Коли це Баранівський: давай не так. Не зогледілася вона, як Грицька з Яриною впхнули, сказав заплатити в сільраду. А в другій половині хати ветеринар жив, і це їм якраз дали нову хату біля пошти, а ветеринарша ще бігала заглядала у вікна: о, як їм — то дали заплатити, а ми жили як у казенній. Грицько з Яриною ще й не заплатили, а Баранівський сказав, і вони бігом переїжджати вдень чи коли, — хіба там побачиш, як на буряках до ночі. Сікорська од Ярини потім узнала, — вони посварені не були, ще й навіть якось дружили, — як вони крутилися. Грицько їй каже: їдь в Яроповичі до батьків, хай дають гроші, там їхні були — це такі їхні, батьки продали корову й держали для них — переживали так, де вони будуть жити, —

Ярина поїхала, а вітчим якраз із двору, зібрався в ліс за матеріал домовлятися їм на хату, — вони ще й не знали, куди пристати, він після війни ще трохи за кордоном послужив, а потім на Україну приїхали. Ой, тату, давайте гроші, це якраз три тисячі на старі. Нате.

В сільраду вони сплатили; а Баранівському клопіт — що робити; їм же й невдобно трохи, бо це наче людину з хати вигнали; але Баранівський їй каже: "Дава'-но так. Хай люди живуть, а тобі й колгосп дасть". Як так — то й так, скільки їй там одній тра. Вони їй сплатили частку, що вимастила хатину й позатиньковувала діри, — роботи то там ще було: оно де дошка вгинається у кутку, раму на одне вікно вставила — хлопці на емтеесі зробили, вони її пам'ятали — скільки вона там стружок залізних повиносила — прибере, попідмітає, гарно так в неї виходило. А вже щось трохи й начальство почало з'їжджатися, хто куди їздив, — не дуже люди то й придивлялися, як усі по роботах, так часом почуєш, що, о, й Омельчук вернувся, але чогось у нього не вийшло на голову, чи сказали підождати, а тамечки, може, в другий колгосп, ну — не знали нічого. За Омельчука багато говорили всякого, що той Омельчук такий скаженота був. Марії який клопіт; вона його трохи вважала за характер, не так, як другі жінки, що всяку вигоду хтіли од нього мать. Він десь із Закусилівки щодня на містечко велосипедом риґував, — не всяке тоді ще й велосипеда в селі могло купити, але як голова сільради, то й мав, — через місток переїде, ще трохи повижимає під гору, а потім злазить якраз навпроти її вікон і далі вже в руках веде, — це тепер дітвора змагається, хто виїде, і декому, гляди, й вдається. Подобалося Марії навіть, як він прищепкою холошу защіплював, щоб у цеп не влізла — не дуже високо, але й низько не брав, отак якраз, щоб тіло не дуже виглядало.

А як мінялася мода на транспорт у селі,— і у світі ж, мабуть, всьому, — то це було видко по Омельчукові. За велосипедом якийсь диркунець у нього появився, — таке, як і велосипед, але з моторчиком, а тоді вже й мотоцикл — хіба як задощить, то він буксував під гору, і тоді якось ногою візьме й обіпреться, де грязько, й не гляне, що вивазявся. Марії аж смішно робилося: якби з прищепкою, то не так би. За цим разом, як

він повернувся в село, Сікорській за ту хату одлягло, вже й мови про неї ніякої, вона собі в своїй хатині, що їй там треба, якби тільки ноги ще не боліли,— і десь його там була побачила — раз пішки йшов вуличкою, а то ще на містечку стояли купою дядьки біля сільради — чийсь трактор посеред містечка перевернянний лежав, — і його було видко, вдягнутий, аж високий такий, по-давньому підстрижений; а він чи помітив її, чи перепитував у кого за неї, вона не чула, знала тільки, що вони вдвох з Баранівським головують, ніяк не поділяться, хоч сварки й не було, і це Омельчук щось по-новому хоче робити, як його там учили, а Баранівський не те щоб і проти, але не дуже й сперечався, вже ж знав, що його головувати ставлять: два колгоспи в один зводили, їхній і закусилівський.

Щоб там за нові якісь порядки, то Марія не дуже й чула; її тільки вразило до великого болю в душі, що вони там хотіли робити з святками новими, Ярина в майстерні робила, плаття людям шила, вони там займали половину, а в другій половині сільрада, і це раз Марія зайшла до них додому — чи плаття носила шити, хоч і не дозволяли вдома шити, але як Яринин Грицько збурився кудись на вербовку й нічого їй не сказав, хоча вона й догадувалася, то їй тра було крутитися, бо ж дітей троє, чи так собі зайшла побалакати, і що почула від Ярини. Вони там з сільрадою по сусідству, то їм усе чутно. З цього Нового року будуть колядувати чи щедрувати не так, як у ті роки. І воно ж цікаво, що вони там попридумували, але Марії така легенька тривога ввижалася, немов це не холод якийсь, чи як боїшся, що буряки до першого снігу достоять — отаке-го щось.

Вже й приходили до неї: все більше з доярок дівчата — Баранівськнй за них чогось більше думав, — просили до них пристати, а вона себе наче бабою почувала — і як сидить, і як слухає, що там просять, — і нічого, байдуже якось, баба то й баба. Мало тих бабів, кажіть. Вона й похвалила дівчат і подумала гарно за Омельчука: бач, як старається, але щоб самій таке, то вона не хтіла, нехай. Колядуєте, й на здоров'я вам. Вибрали там найкращих доярок, кожухи дали їм з клубу, — форма

ж була від самодіяльності, колгосп ще давно закупив, як учителі виступали.

А як ця зима така, що все тою зимою живе, геть і люди ще чогось ждали, ну немов зміни якоїсь, але Марії то вже чекання одпало, їй хтілося десь заховатися й не показуватися, — то тільки й думала, що теперички все це надовго, і втіхи їй буде хіба в тому, що бігти й собі за всіма, привикнути якось, просять же. її голосу треба було всім, вона й тепер ще як заспіває, то куди тим дівкам, що з ланки співають; тільки в цих веселіше та кіньми їздять, і дають уже їм не що-небудь там, а добре дають. Але що там давати, як подумати, наче вже й негарно; це все одно, що самодіяльність, і співають там по дворах, посипають чи колядують, то все в них наперед заучено, хтось і слова поскладав такі, як частушки, і вставляють прізвища, в кого бувають. Людям же цікаво, що їх так вшановують, робиш же — хочеться чогось веселого, якоїсь втіхи.

І вона раз подумала, що якби це їздила саньми з дівчатами і їм якось помагала, то що б там такого страшного вийшло, ніхто б їй і слова не сказав, раділи б, тіки й всього. Десь тако днів скілька жила вона цим, ждала, що знов забіжать, попросять, — вона й маленькою була, то любила, щоб ще просили, — бувало, стане на порозі, а старші, хто в гості прийде, кличуть: "Маню, та йди ж, чом не йдеш?" — і вже вона ось-ось до столу хилилася йти, і думала, ну нехай ще цей раз, і підійду, а чогось не кликали, і їй зовсім одрізало, так і стояла, — але це так, не дуже щоб і мучилась, бо було своєї роботи, то так — за день як згадає, то й закортить, щоб зайшли та нагадали, — й вона здивувалася, коли її Омельчук закликав чогось з вулиці, бо ніколи ще такого не було, навіть з тою хатиною що виходило, й то вона собі так — передадуть чи так де кого зустріне з сільрадівських, а сама не заходила щось узнати, — й це перейшла шосе навпроти розібраного базару, щоб до сільради вийти. Та й як ти тут вкрунеш, — баба Богинька он як найнялась — там якийсь стовпчик один залишився з базару, може, цементом заллятий, і ніхто не хтів довбатися, — розгорне в хустинці яєчок з десяток купкою і стоїть продає; а в неї брали, там усе немиті були — вже за цим дивилася, — і

то вона добре бачила за Марією, куди це вона зірвалася, — і від цього Сікорській аж ніяк робилося, хай би вже воно якось без розмов було, чи як. Але нехай думають, що я в швейну навідалась, ніхто ж не бачив, як Омельчук махав до неї; Марія навіть у двері заглянула до дівчат, — "заходьте, Марія", — хтось навіть покликав, Ярина, мабуть, — щоб у самої страх минув, але де там довго будеш крутитися, в Омельчука двері на дві половинки порозчинювані — хоч би й хотів назад утекти, то побачить, заверне.

Хіба ж їй не цікаво — цікаво, як це він її буде вговорювати на ті співи — іншого вона в думці й не мала, — коли він ні разу її не те щоб на вулиці зачепив, — було в нього своїх дівок, — ай так десь, по ділу, не обізвався; і посадовить то посадовив, їй цього теж хотілося, хоч скільки тої розмови, думала вона, можна було й у дверях постояти; але це було їй вперше — того й хотілося. Ну й сяду. Ноги болять, — аж засміятися хотіла з себе, що це таке згадала. Але ж диви, таки правда: на людях то й забуваєш, що там де болить чи так боїшся, щоб хто не пожалів, чи само перестає.

Що він їй розкаже, цей Омельчук, як вона все знає; за хату спитає — то їй і в цій добре, тут вона хоч сама, а там сусіди — яке це життя. Він проте й забалакав, і таке, наче йому й неохота розказувати, і все надоїло, стільки мучиться, а за Баранівського й зовсім щось погане почав розказувати, що чого він з цими Падунцями зв'язався; той хату затіяв на городі робити, бо з старими посварилися, Жорка з тестем б'ється, тесть кричить, де ти його видерла, хай їде в свою Азію; а плану їм на хату не дали, бо там не можна будуватися, — на Степок не хочуть іти, бо йому далеко в емтеес їздити на роботу; і як ти з ними будеш балакати. Ні, це якби йому до війни чи після, — Марія аж нахилилася, щоб побачити більше Омельчука, — то він би найшов, як побалакати, розказав би йому, а тепер зв'яжися, клопоту буде, та й діла йому до цього — він же не голова. Хай розбирається той. Щось же пообіцяв Падунцьові, як той уже й фундамент зводить; люди пишуть: як це так, злодій цей, бандюга, то йому можна, а іншим — ні. Так та заява й лежить непідписана. Омельчук поставив знак питання червоним

олівцем, а Баранівський розсердився, кудись у шухляду сховав, не твоє діло, та, те. Глафіра навіть у колгосп трохи ходила на буряки, щоб показати, які вони, а це знов на місті вимітає з магазинів, — побачила, що ніхто нічого, дурна вона бігти в ланку. А податок все одно платять за нову хату, якось там Баранівський вписав — куди, що, хай він сказиться, щоб з ним сваритися, начальник такий. Падунцьова Глафіра таке затіяла з тою хатою, і це аби в центрі, на містечку, а на Степку оно вже є хати, що й ніхто там не живе; якась баба просила, щоб хоч за хатою хто наглядав, зимою в печі випалив, щоб стіни не мокріли, ну там собачку нагодували, а так їй і квартирантів напитували, там учительки були молоді, — чи буде там хто жити, чи ні; вона ще не знала, яке їй щастя з дочкою в Житомирі буде, хитріші й підказували, щоб хати не продавала, буде бачити, як там.

Тепер би й бородатому було де жити, бач, ціла хата, але й там щось таке — чи виїжджати думають, або там їх знаєш; бачив його Омельчук у Коростишеві — чого б його там носило, коли б не за роботу взнавав. Але хай собі їде, як воно не вміє з учителями миритися, де тільки повернеться, до сварки стає, — Сікорську диво брало, що це воно все так виходило: їм же бородатий допомагав нові свята розучувати, і сам, не бійсь, їздив, — він як одягнеться та з дівчатьми гайне по хатах, то веселішого собі й не придумаєш — він би й помирав, то сміявся б, наче йому вирізало посмішку на худих прив'ялених щоках. А це, сидячи в сільраді, вона вгадувала, хто це тоді на містечку гуртом стояв, що вона й глянути боялася, і одного тільки Омельчука впізнала; з кимось вона з жінок балакала, і на те їй казали, що то Валентин Григорович чогось добивався з Баранівського; але вона тільки злякалася, що лихе на людину подумала, буцім він там на бородатого щось набалакував, — щось же друге, як у них такий клопіт, що й хор малішає, старі вчителі трохи на пенсію порозходились, а нові, що приїжджають, то ці тільки на квартирах живуть, їм не такий інтерес, — свої діти якось не вертаються вчителювати, то й так. Думала Марія, що цьому вже й кінця не буде; завели нові порядки, а для нових порядків і людей нових тра, бо так же легше, й чогось вона думала, що встанеться бородатий на завклуба, і переселяться вони з жінкою десь туди ближче, не будуть же зимувати в

цій хатині в кухоньці, — а так виходило, що заходилися все по-новому, а далі як врізало.

Вона в;е дівкою боялась, як на неї находила жалість — парубки ж такі, бачать, що діла нема, то починають душу виливати, а котрий то ще й на плече сльозу зронить — жалій, що ти будеш робити. Як тоді вже матір'ю ставала для них, то тепер що думати, дядьків тра жаліти, хто ж їх пожаліє. Добре, добре, вона хіба не знає, що її вчити, — буде осьо й за цей день, бо бачили ж її, то не простять і спитаються, чого це ти, Маню, до Омельчука заходила, ми ж бачили, і що він тобі казав; але вона вже забувалася, хто там що скаже, було б тільки й того думок, шкода чогось робилося не себе й своїх років, а чужого, — а, що того Омельчука жаліти, він то пожив і другим давав жити, і це, що він плаче, то йому вір, це такий, що іншого доведе до плачу великого.

Не обминув би він і Марії, вона сама це знала, але щось же його вдержувало, і це її тішило і разом з тим завдавало якогось жалю, — вміла вона прогледіти, — коли в ній зринало це жіноче, що вона дозволяла думати про себе; хоч вона й не була такою і вміла себе побороти, але за що вона собі боялася признаватися, то це те, що їй приходило в найближчий рік, як уже почула, що потроху вмирає. Він її боявся. І хай хтось тобі скаже, що воно не так, який там страх, йому ще не такого бувало, тепер вона вже не повірить, хоч сказися. Бо вже вона чула право таке за собою так думати, що він боїться. Десь вона була збоку од усього на світі, — так їй кортіло теперечки думать,— але ж ні, диви: де що не робиться, то й вона прикладе рук і тепер би ланки не покинула, якби не впала на ноги. їй часом аж присниться щось таке, буцімто вона думає не за себе одну, а за багато таких, як вона, і їй од цього важче у всьому — жити важко, але могла б вона тільки за себе й думати, і був би їй час на щось друге, і не мучилася б вона, й було б у неї, як у других жінок, що й по другому, і по третьому десь чоловікові повидирають, і нічого — живуть собі; але втіха була замість цього всього одна — що можеш думати, і не так, як інші, до прикладу чи як хвилина вільна, але й всією душею думати — і ніхто ж тобі не заборонить, але й не спитає. Та все одно вона сторонилася всякої іншої роботи, де що не

до душі було, хоч і то робота, бачила вона, і там треба рук докласти, — а яка ж та робота, яка... що Омельчук скаже, ми тебе, Маріє, в президію оберемо, а що ж я там буду робити, як на мене ж усі люди зглядаться будуть, дамо тобі протокола вести, й не треба на людей дивитися, ой, не хочу, вибирайте собі, кого вам треба, бо я й не обізвуся і втечу з клубу; чи чого він припрошував секретарем у сільраду йти — вона грамоти знала, а далі щоб і вчилась заочно, — вона й того не схотіла; але заздрила вона тим дівчатам, що вчиться їхали, і самій кортіло, проте виду не подавала; та скільки там чого не було, а вона або відмовиться, або змовчить, щоб не чіпали її, і так воно й перебувало. Й того жалю потроху не ставало, як вона думала, що це він хотів її ближче до себе мати, а там уже як не є — свої люди, і що в президії сидітиме, і що вчиться; вона б тоді дурняла себе, що од дівчат пішла, і хто ж би за неї робив, — бо сиділа б оно в сільраді чи де, то хіба б пішла з дівчатами виспівувати, — коли б ні. Але що їй тепер втрачати, — що її, то вона того не збавить за віком, так воно й буде, — хіба пожартувати злегенька, де її влада, бо далі вже страшно, не пускаєш саму себе. А який жарт, коли вона раз подумала за Омельчука, який же це він насправді, що так видає зо всі боки, — попустила вона трохи жіночого, та й годі, буде.

То як це ти з ним пожартуєш, сидячи отак через стіл, — а ще ж вона побачила, що дівчата кидають роботу — додому йдуть, і трохи посунулася стільцем до дверей, щоб бачили її, як вона сидить, щоб же і цим не було роботи балакати; хіба зачепиш яким словом, чого він прищепок уже не чіпляє, як став їздити на мотоциклі, або іншого якого чорта — скажи-но слово, та й буде тобі те, що й ти не мовчиш, жалко тобі його; але ж якби знав, чи вийде воно на жарт, чи візьме сказиться — якби ж вона його знала, що казати, а так то й мову їй потягло, тільки й всього, що дивилася та за губи себе чіпала пучками, так лякалася, що вже дівчата повиходили і це вони вдвох, а так більш нікого. Омельчук, проте, й уставав, і за спину їй заходив, але б вона нізащо не оглянулася, щоб не показати, як їй страшно. Бо було вже хіба не одній таке-го, — і Ярину аж тіпало колись, як вона в емтеесі робила, і хтось казав, що застали її з кимсь там у майстерні, а вона його й близько не бачила, тільки жінку його добре знала, бо вона в шкільному буфеті торгувала;

але що більше Омельчуком водило з кутка в куток та більше балакав, то Сікорській одлягало на душі, й де той страх дівався. А як спирався на вікно і плечима якось так двигав, аж летнік ворушився на ньому, як живий,— скільки вона себе знає, то він у цьому летніку — ще в тридцятих роках до клубу бігав, і любив розказувати, як вони тоді жили, не плакали, як оці тепер, а буряка якогось звариш, бігом наївся, і вйо, і ще й веселитися уміли, — то вже Марії й думати десь виходити не хотілося, сиділа б тридні отако. І це тобі не так, що хтось там сказав, а вже й до такого гріха доходило, що діти балакали — то це горе було. Нінин хлопець, чи й у школу аби ходив,— такий, як вчепиться "цьоцю, пустіть Славку погуляти", вони ж сусіди, і в того мати швачка, а Ярині жаль як не хотілось одпускати, і бачила вона, що й синові охоти великої не було, — чогось за ту Ніну стільки вона переживала, бо та не раз їй підішле когось — бачте, бачте, це вона шиє вдома, а не я,— то й не хотіла, щоб і діти гралися, хоч що вони там винні. Але Нінине таке вредне — як не по йому, то він ще й так: я-но знаю, чого це ваш Славка в шароварах ходить — бо в нього ноги криві; а потім не вдержалася і нагримала на Нініного, ну то й він сказав. Не забуде довіку. "А вас бачили з дядьком у майстерні, бачили".

Нехай він собі мучиться, як йому так вгодно, ніхто ж його не силував до цієї роботи; як оно Візнюк поробив трохи бригадиром та ще й на пенсію не вийшов, а вже сказав, що краще молоко по людях збирати підводою, тільки не командувати; а інші дядьки в таких самих летніках, що котрому жінка випрасує, то ще й нічого, а в інших — кишені аж не вивернуті, поволі котять велосипедами, нікуди ж їм бігти, й пообідати заїжджають; а цьому дуркові хіба страва в голові. Однако Сікорська з жалем якимсь дивилася на ці летніки, аж білі од прання, і їй, бувало, цілі химери вставали на пам'ять, що от тільки в такій одежі чоловікам і ходити, — ще в когось вони з борошновим духом на плечах, а в кишені зернин з кілька й зимою найдеш, таких, що на зуб не візьмеш, а в кого від гною слід на рукаві — вже й не одпереш; аж затишніше в селі робиться, як чоловіки в цих летніках, такі вони вічні, затишні; хіба в Омельчука він трохи чистіший, конторою чуть од нього, примерхлим таким духом паперів, поскладуваних десь у комірчині, що й сили від них

вже ніякої — так, бабі якійсь роки на пенсію пощитати. Диво, ще й велике — чого це їй закортіло порівнювати, що цей летнік такий, а в тих — інші, і щоб це вона хтіла, щоб у неї був чоловік і який дух був у його летніка — такий чи такий; зі спокоєм вона відчувала, які ці руки легкі на її плечах і пальці, що попали не на матерію, а трохи торкалися шиї — вогкуваті, аж крейдою чуть од них; бо й видніше зробилося за вікнами, церковну огорожу побачила і металеві шпичечки на ній, хоч саму церкву не дуже то й видно, але й бачила трохи емтеесу і вищерблену по верху кам'яну стіну, що огороджувала церкву од емтеесу і до якої з вулиці кріпився дерев'яний паркан емтеесівський, і так якось було ніяко. Сікорська знала, що просто так воно не буває, щось має всередині бути, не інакше, і це б прислухатися до себе, й хотіла вона цього, аж не ворушилася, — та тихо було на душі. Тільки всередині, десь із-під рук, трем легенький пройшов, аж плечима вона сіпнула, буває од холоду так. Якби десь давніше знаття за таку долю, ще б, може, бідкалася, але на цю пору — сумно зраділа. Це вже її, отак воно буде, не жди іншого. Друге їй, однак, пекло: що це, може, він такий, і так воно все. І він розумом торкався, бо ще боявся її — аж з-поза спини став; і як тоді в президію намовляв, то балакав кудись убік, але далі її думки не йшли, бо що це виходило — що вони чимсь однакові обоє; та де. Якби вже не цей вечір, — якраз та пора, коли не те щоб сутеніло, а розвидняється на якийсь час, наче бахнуло десь й засвітило весь куток аж до неба, — їй би, певне, ще цей сон не пройшов, а так все більше оживало те, друге, на вулиці, — де там хто стоїть і що кажуть, і чи знають за неї, що вона тут.

Йшла б вона з цьої хати, чого ж сидіти, якась там робота є, і це б полежати, бо вже чогось падала на ноги, — і це ще треба бабі Богиньці її перейняти, чогось же хоче — вторгувала вона там що чи ні, — в очі так заглядає, а зігнутим пальцем помуляла їй в бік, як все робить — немов лоскотала; чого це, Манько, у тебе плаття розірване, а я зайшла води напиться, вона в сільраді така холодна, ніде на містечку такої нема, хтось же не лінується з берега принести; а я оно яблучко в артіль несу — вони мені фартушка шиють, а це позачинялись чогось. І я заходила, каже Марія, а вже зачиняно, хтіла, щоб застрочили, з автобуса сходила,

і чимсь продерло. Та це й я вже гляжуся, каже баба Богинь-ка, як де йду, бо нема спасу, — хіба на них напасешся, чув.

їй хіба не цікаво було, чого це з Солом'яної Ганя носила серце на Прокопчуків, але що Марія могла їй сказати, як вона сама боялася думати: не думала вона туди йти; але Петро її оно підвозив до лікарні — і як ти йому скажеш не хочу, як просить прийдіть-но, Марія, там ми Ігоря в армію оддаємо; але це так зарані чого просять — вона догадувалася, їй таке вже було раз, що треба йти та помогти, — Марина там буде і Вєра — ці вміють, Марина то куховаркою вже давно, її кличуть до всіх, ну й Ганя — сама недавно провела хлопця в солдати; проте в неї чогось не вийшло — хоч там усього було, ніхто не скаже; але дворик маленький, вони взяли повирубували кущі смородини, щоб було де столи поставити — й так не вгодили; вона тоді всім сказала, що взяли повирубували, дурні, смородину, хтіли, щоб добре було, а вони понапивалися, наїлись та ще й обговорюють, що не так. Марія на кухні стояла й чула, як Ганя цій Гані вишіптувала, що чого це було аж два кабани різати, й одного стачило б. Що їй було невгодно — ніхто ж не думав; вона тоді давай згадувати, що чого це ви, Гань, до мене на вечоринку не прийшли — хіба я вас погано просила; а Ганя й собі: а я вас хіба погано просила. Ну в тої чоловік — куди з ним підеш, нап'ється, хіба ви не знаєте; а вдома ж сідав за стіл — то чо' це, не мона було й сюди прийти, і вже аж сердилася, як з кухні йшла: "Ой, ідіть, і ви мені геть не розказуйте, бо я не люблю..."

Богиньці то є вже хвалитися, знала ж, що тут вже нічого не скажеш, бо що вже їсти було — то гріх щось казати; Прокопчуки люблять і в когось погулять, але щоб і до них прийшли; й це що треба було до матері в село їхати, у другий район, сестра Іра посиділа трохи біля неї, а потім, каже, треба їхати, бо що я буду тут сидіти — вдома ж не палено, і Грицько слабий — ще вмре, ніхто й знати не буде, самий в хаті лежить, — а Гані страшно було, щоб це материна смерть не перебила.

Марія сама боялася, щоб ніякого горя не сталося, наче це вона свого сина в армію віддає, — Ганя на один день поїхала в Яроповичі, а звідти

вже рвалася на Житомир, бо покупці ще не приїжджали, і він там якийсь день ще побуде, але вона не знала коли й що; і матір шкода, і серце до сина рвалося, бо вона б собі не простила, що не попрощається з сином, — тако знати, що він десь тут і скоро його заберуть, і — не поїхати.

Марія добре запам'ятала Ганині слова, — і це думала, чи казати Богиньці; якийсь же страх іще жив у тілі після сільради — вона ж, може, догадалася за щось, даром би так не зайшла — боже, які там фартухи, вона їх зроду у швейну не носила, Іра вдома стулить і грошей не візьме; але хай знає, що там такого: мати вмирає, а в дочки музика грає. її жінки втішали, що ж ти зробиш, як таке життя, що тут сина треба проводжати, й там — горе, це правда, але й тут не покинеш на людей. Бачила Марія, які цим хлопцям весілля роблять — що й дітвори понабігало, старші сердилися, бо цю малечу ніхто й не кликав, за ними й сітра не вхватиш, а горілку п'ють як великі, — вона Ганю в коморі застала, за чимсь вона там ходила: Ганя їй призналася, що це як Оліка провела, й зайде в комору, намне, намне рукава — робоча його там сорочечка висіла — та пла-а-че. Але той такий мамин, і поцілувався, і сказав не журіться, чого ви ревете; а цей уже не так — ждав, ждав Петра, що той побриється, а потім на молоковозі одвезе на дев'ять годин, — сам ходить з рюкзачком по подвір'ю, каже, вже б їхати скоріше, а то так у ту армію хочеться. І не поцілувався з матір'ю, тільки притулився, а хліб уже не давали, на стовпчику лежав, — Марія на руки взяла, а потім Ганя сказала їй покласти на стовпчик, бачили ж, що з хлібом нічого не вийде. Марія тоді змовчала, вона сама аж плакала — що це час такий, то й весілля тобі, як не знаєш, коли його там виглядати; як того Оліка послали у Казахстан на жнива, а потім пише, що, може, заїдуть на Україну, і вони тільки й виглядали, звідки він повідомить, — Петро каже, я сам зразу геть поїду, де він буде.

Це їй така неохота була до баби йти — але терпи; ще й пробувала сміятись, чи це Богинька спродала все, чи що несе; але баба тільки спинялася та дивилась на неї — смійся, смійся, осьо їдне яйце несу для тебе, проти гріха добре діє. "Ой, де ви на мою голову були вже взялися, як мені це сьогодня ще скільки йти в больницю", — сміялася знов Марія,

але баба вже й змовчувала, дивилася вперед себе, їй то вже й байдуже, йди собі, як ти така стала розумна, що нікого тобі не треба й слухаться не хочеш людей, — вона в хустинці налапувала одне гусяче яйце. Марію аж холод брав, як вона здумає, що це баба ногам її зробить — покачати то покачає, що вже тим литкам не робили чи на ті гулі не клали; але ж бабі цікаво за бородатого знати, хоч вона там, може, й так усе бачила — що ти їй будеш розказувати, — як він приперся з жінкою, й ніхто не допитувався, чи сам він собі надумав, чи Ганя з Петром кликали, та й так чогось за них мови ставало менше — їхати думали вже з села. Марія то не знала, але розмови були; Олік же там у самодіяльності щось робив, а за ним Ігор трохи походив, то й їм цікаво прийти подивитися — хай собі люди гуляють, — це вже вона десь на третій день пішла помагати, бо люди хто й заходив по дорозі на роботу; музика побула тільки один вечір, ще й допізна ждали їх, колгоспна; а потім вони свою музику придумали, гармошка, тарілки, ложками — хто вміє; і треба було їй з бородатим піти, жіночка його чогось не танцювала, і Марія вже знала, що це буде після цих танців; і перший раз вона подумала за неї погано, бо, диви, ти ж на гулянці, це тобі не в клубі командувати. Де він тільки понаучувався по-їхньому, по-сільському, чи що вже дуже веселий був, на жінку плюнув, бо й навприсядки пішов, і руки правильно розставляв, як обкручувався на місці, — вона вже думала, хороба з ними, з тими ногами, хай болять, відгупувала за ним, але не здалася, і потім одбігла до жінок, що була б і впала, та когось намовила через сміх: "Ой, дайте, дівчата, бо я вже, як річка..."

Хоч це за бабиною спиною тепер їй як у запічку — про що вже ти будеш думати, йди собі; вона тобі повикачує гулі, що й сліду не буде; але й диво велике — вона вірила бабі, бо нащо цей гріх їй у цю пору, щоб усі балакали. І щоб його жіночка не здоровкалася на містечку, — як вона собі прожила, нікого не зачіпала, то що це, тра воно їй на старість. І ще ж не знала, чого той од неї хотів; баба Богинька трохи щось чула за його сварку з учителями, то хіба це тобі не правда; того й ходив, думав, щось вигорить і йому — так, може, вірив у її силу, а там за Омельчука щось трохи знав — та й таке тобі, — Марія аж трохи боялася розкутаної баби на лаві біля столу: коли це ти її розкутану де побачиш; ріденькі сиві

кіски позачісувані на потилицю, а ті скроні ще біліші від кіс, м'якенька шкіра там така, а Марія аж тепер придивилася, яка бульбашка в баби на оці виростала, може, вона нездужала на те око й дивитися. Хай каже, яка це Марія розумна, що не хотіла йому помогти, бо кому він тут треба, його в селі ззіли, хай собі їде, тільки що танцювала — то це погано, — Марії так страшно зробилося у цій хаті, що це вони з бабою обидві з цими бульбашками ще повмирають отуто, то хто їх найде, й кому вони, старі, треба. І перше вона простила бабі за ту бідність, бо як ті житомирські тоді, після базару, роз'їхалися, вони нічого собі не взяли, а в бабиних сінцях бачила Марія дощечки з базару, — хай уже, як їй так треба...

Та втікала б вона від баби, й не хтіла б вона ніякого ворожіння, — тільки ж тяжко було й подумати, що це треба виходити з цього обійстя, біля Ярининої хати в Яринин город звертати; а там як побачить хто, що це за гості такі — з одної такої хати в другу таку, то буде мови не так за ці дві хати, як за неї, що вона одна тут така розумна найшлася, помирити хоче, — хіба ж їй було повилазило чи позакладало коли, чого це Яринка на Богиньку серце має, що скільки вже тут живуть, і щоб не здоровкалися — то ні, але думають за одне. За ті Грицькові гулянки, але б вона, бувши Яриною, їй-бо не пішла б — тра воно було б їй, і хай би собі сам гуляв, як така охота була, що вже з роботи забирав дівчат і ховалися по чужих хатах, її там дівки знайомі були в молочарні, але й нові якісь понаїжджали — як та Надя лаборантка, — який там їй клопіт, одбила чоловіка й утекла в Казахстан. Марія то вже й не стидалася, вона собі вийде надвечір — якраз поки з клубу не йдуть, щоб не так бачили — на містечко; пожде біля молочарні, як хто, може, є, чи якраз молоко з колгоспу привезуть з вечірньої дойки і йде прийом, а тоді заходить, — дівчата їй дадуть напитися; вона коли то й сепаратора поможе крутити; корову вже не держала — скільки того молока треба. А там і питатися нащо, піде собі за молочарнею вигребе в ямі льоду — хоч для чого він, так собі, інтересно, щоб у хаті побув трохи; але думає, що до ноги прикладе коли, хоч яка з нього рада, так ще застудити можна, не бійсь. Проте брала потрошку —тирса зверху тепла, за день нагрівається, а пірнеш пальцями в ямку, аж обпече: лід. Вона думала,

що могла коли взяти молока ще давніше, як Гриша Медвідь робив, вони б не відмовили — та ще ж хату зайняла, хтіли чимсь оддячити, трохи їм невдобно було, бачила вона добре. Але вона тоді тримала корівку, ще як молодшою була. Чогось Грицькові не повезло з молочарнею, він же нікому й не відмовляв, просять — давав, були ж часи трудніші, хіба це тепер часи, а там чутка була, що дівчата багато виносили під полою; Надя лаборантка оно-но поносила, всі ж бачили, а він якось вірив людям — приходили, він і так давав, що було, сметани, сиру. А тоді раз — зачинили, пощитали, ага, хіщеніє; це до такої міри дійшло, якби ж хоч сказали розтрата — в кого їх не буває, а то це. Із своїх же хтось і накликав, комусь не вгодив. Але вона вірила Грицькові, той не міг украсти. Зараз тобі з Житомира наїхали, сиділи там скількись днів, навіть прийомку заборонили, на Житомир возили, — а тоді й Грицько зібрався їхати, думав, щось зміниться; казав Павлові Порохнюку, я поїду до Зуба, скажу, що в мене син народився, син. Нічого йому не помогло — тільки й всього, що погодились на сплату; вони тоді спродували, що могли, корову (після того Марія не знала, щоб вони знову корову заводили), сіно було якесь на горищі, й те продали; а велосипеда забрав — тоді їх ще було мало — Добжанський; вже й хлопець Яринин виріс і знав, на чийому то Добжанського хлопці велосипеді катаються. Його тоді й Омельчук хтів, але йому як купувати, бо там же почнуть вибалакувати, — о, скажуть, пожива є.

Вона собі думала, не могла розібрати, що це в Грицька і Ярини таке виходило; і до людей у них було з ладом, — а десь тако вже й з молочарнею діло одійшло, коли ні та й побачить, який чоловік тепер, що ніби ще й вдягнеться, — на свято яке, демонстрація там, чи що, то вона не раз бачила його в гурті начальства; ще ж йому не прийшло, думав, що він такий, як тоді, завідуючий; проте йому ніхто нічого не говорив — не було такого, хто це візьме й одвернеться, — і десь на роботу ходив; проте й чула Марія чи не од Гані Прокопчучки, як Павло Порохнюк раз казав, — це він тоді в питлі робив, — "е, як воно таке, то не буде з нього діла", — а що ж ти до нього мав, ти ж із ним пив та дружбу водив, а як чоловікові стало погано, то вже й таке, йди собі, я тебе не знаю.

Чогось же Іра й сердилась на цих жінок — що вона там про них знала; чи так хто розкаже — ну да, сама ж не піде взнати, це тільки раз до Богиньки побігла, так уже зло розібрало, — а то все жінки поприходять шити й розказують, хто що чув. Як вона Грицькові ту вертикиївську не могла забути, — він ще за той молочар на радгоспі відробляв і завів собі там: у клубі хатинку йому дали, й ця доярочка бігає кожен день, не дивиться, що в нього жінка є, діти вдома. А їй то доносять, кажуть, Іра, прийде ота шити; вона в Грицька спиталася, чи це правда, що твоя жінка гарно шиє, — що він їй там казав, невідомо, вирячився на неї — ти що, сказилася, — але вона не постилалася, приходить в неділю з жінками; ті, правда, хитріші, кажуть, ти йди, а ми ще в магазин сходимо. Вона й здоровкається — так дуже хотіла побачити; Ярина нічого їй та йде у комірчину, бере сокиру, каже, я тебе зараз зарубаю; ех, та як круне, що ви, Іра, що ви — це ж неправда, що вам хто розказував; й хоч би жінка там як жінка, а то руденьке, худе, й геть тако це ластовиння пообсідало — носа, щоки. А Грицько гуляє, за дому забувся; раз уночі конем приперся, визвірився до неї — ти що, в тюрму захотіла, мало, що я... Вона й не думала лякатись — господи, скільки вже терпіти; й рука б не здригнулася, хай би в тюрму посадили — їй однаково; так вона йому й одпалила, хай думає там собі, що хоче, — і зарубала б, а ти що думав, я на вас дивитися буду. Він свого коня не міг уночі знайти — така завірюха знялася, а потім узнав, що кінь сам одіпнувся і добіг на радгосп.

Марії аж страшно зробилося, скільки Іра в цій хаті вже натерпілася — подивися на неї, то наче вона хоче сказати, що чого вона була сюди приїжджала, хіба не можна було жити десь на Далекому Сході, і на Кавказі їй подобалося,— ні, приперлися в Кодню, одне таке село на світі; але ж як послали, то що ти будеш робити; Грицько — військовий, допіру зі служби повертались — їм шукали десь роботу, й де важче, посилали; що ж ти будеш казати, якраз сорок сьомий, роботи повно. А це б жили вони в одній хаті з половини, і Марії слухай та дивись на чуже горе. Вона сама так раділа з цієї хатиночки, а тепер уже й не знала, чи хотілося б їй цю хату, хоч би одна тут жила, — усе їй таке страшне тут робилося, і город, як ліс, і кущі такі в садку, ще й під вікнами щось таке виростало,

бляху діставало — не вирубай, то й хати не видко, і чимось таким дрібненьким цвіте, білим та пахне, як дуже принюхатися; це ще в Богиньки одна така хата стара на містечку, й ця; але найбільш її цей погріб на городі лякав. Таке щось на неї находило, що як іде коли біля їхньої хати, то взяла б тако й заглянула в той льох — шия в ньому така довга, — не раз Марія бачила, як Грицько з сином цеглою стіни домуровували — воно вже таке було, що й валилося, — але внизу, вона знала, ще все було добре, з каменя усередині все; вона раз була б і потрапила туди — каже Іра, помогли б, Марія, вимастити всередині, але вона чогось не пішла, там хлопець і сам зробив до ладу — вона знала, який він у них хазяїн, що й зварити може, й що хоч, — а то вже як викопали картоплю — була Антося сліпенька, Грицькова сестра Параска, — Марії наче вже все відомо було за той льох: викурено й побілено, хатка така під землею. Злякалася вона була тоді, як Іра показувала скалічену руку — хотіли вони з сином стару картоплю перебирати, й порізалася на скло, — Грицько й сам тоді вже забувся був, що сховав пляшку; але жінка й того разу змовчала на людях, ніколи вона ніде не виносила, що в них було; проте йому показала й плакала: на, подивись, який ти хазяїн — вона його вже не дуже й чіпала, бо він слабий був, і що не так — то вирячить очі, що він там думав, як на одних нервах уже жив.

Так вона за той льох і думала — що це, наче ніч, і хтось її туди пхає, а вона й крикнути не може; та ще якби не такі бур'яни над льохом, і картоплиння густе — десь би той голос вирвався; а так набереться сміливості й сама пробує злізти вниз — хай уже там що буде, вона ж добре знала за ті ходи в землі, що ще від поляків поостававлися, — зійде вона вниз, а там аби й кінець був цій дорозі; боже, та же й людей скільки попропадало, що там коли робилося — тепер хіба взнаєш; що Валентин Григорович з учнями трохи залазили в ці ходи, але далеко не йшли, бо дихати не давало, — але йдеш, і тобі як у метро, троє коней вряд стануть. Це раз їй були такі відвідини — думала, подивлюся, якісь же там боги понамальовувані в костьолі, бо так не було часу й зайти; а Грицько вже виходив, ще й десь обшарувався в глину, — Ярина то й так знала, чого він ходить по хатах та в кого де набор бере, — в тому

костьолі такі ходи були, без дверей жодних, що де то й нагинатися треба, і це він виліз із якоїсь каплички, — та знала б Марія, що їй робити, вітаться чи задки біжком, а то наче застала його на чомусь, якого він там стида міг наробити, тут і так стид був — обдерте, заляпане. І що її вразило, аж злякало — якраз сонце добре світило у браму, — то це який вигляд у нього був, що він і в очі шукав як би не дивитися, і такий наче аж поправляний — але то він так спух, — треба ж було о такій порі та в місці такому побачити: аж не вірила, що це живий чоловік може посеред цеї цегли й голуб'ячого посліду опинитися; вона більше повірила б, що це таке з-під землі, з того склепу, — коли б не від того сонця й від того духу костьольського Сікорській стало враз видно, яка це біда в тій сім'ї, і аж соромно зробилося, що так принюхувалася до того духу — немов він у ній колись ще давно жив, і вона його пробувала впізнати, — смолою якоюсь підземельною, пилом цегляним давнім і голуб'ячим пір'ям, що їх тут падало мертвих з карнизів і рам без скла, — чого вже тут тільки не було, що й добрива по року держали, й зерно зсипали — того птаства й розвелося повно; а це вже так покинули,— заходьте, хто хоче.

Марія вже вдома додумувала ці страхи—так воно її все тоді перевернуло, і ще більше лякалася вона того Яриниого льоху на городі —було б їй вуличкою обійти; але що її тягло картоплинням пробиратися, вона й сама до ладу не знала, — хіба як стала біля цих дверей, що на них дірочки позатулювані повстяними смужечками — щоб мороз зимою не вкрадався, — то подумала, що якби це вона тут хазяювала і в цей погріб ходила, бо й не так страшно мишей там чи жаб — хай собі мають якусь поживу, а як вилазити вгору без сірника, хапаючись не так за стіни, як за світло, що з кожною приступкою його більшає, — то вже бере тебе ззаду за спину, — і не страх там якийсь, буцім хтось був сховався за діжку і це тепер доганяє, — якісь ті другі страхи, що не знала Марія, які вони з себе й були; попустило тільки трохи, як вона Грицька в костьолі побачила, й це наче страху того перейшло щось на живу людину; вже ніби можеш собі догадуватися, що ніякого того страху не буде, як це людина жива встане, а то думай собі скільки хоч, як тобі страшно, — ти бач, клопіт великий. Ай-бо, вона Ярині візьме й скаже осьо, що їй з Грицьком було — ну не так було, як вона багато

понавидумувала, так боялася з першого разу, — не буде ж їй, як цій Гальці з молочарні, що прийшла до примірки, стоїть роздягнута й труситься (Марія вже думала з хати геть, чого ще й вона зо своїми клопотами лізе); правду має Ярина, що виказує, але де в неї те бралося терпіння, — стоїть, бідна, з сантиметром у руці, знімає мірку, і в зошит записує, і не мовчить: а-а, безстидниця ти, подивися-но на себе, ти ж заразна, ще й до нього чіпляєшся, на тобі прищі оно повискакували; якби це ти днем раніше прийшла, я тобі вже сокиру наготувала — їй-бо, без голови ходила б, щоб знала. Що вони цій Ярині вже виробляли — не питай; от і живи з таким заміжжям, — вони будуть там під молочарнею з закутаними головами падати без тями й тужити, бо це ж Грицько знов вернувся на цю роботу, то, мовляв, толку не буде; а він і справді більше вже покладався на дівчат, довіряв їм; як вернувся з Вертикіївки, то менша охота була йому робити — от дівки й казилися. Але вона жодної вини перед Яриною не мала, і ця дорога до її дверей чогось була їй легкою, радісною навіть, — адже той страх од сну недавнього, бач, минув, — їй таки страшно тоді зробилося, буцім це село вимерло, і вона одна у цій хаті над чорною річкою; все наче живе, але мертве, аж чорніше якесь, і вона подумала, що їй треба, щоб ця смерть обійшла всіх і село щоб ожило — аж ляснуло в голові: їй так захотілося болю, щоб її вдарили, покололи, врізали; це вони ще малими такі дурні були — хтось на тебе замахнеться з хлопців, а ти зігнешся й ждеш мовчки, і, може ж, ніхто й не зачепить, так тільки лякають, але думаєш, хай би вже вдарили, легше стане, як так ждати, бо аж в очах ріже від жмуріння. І хай там Богинька що вже не каже, — піде вона, хай ріжуть, як так її всім треба; і вдруге вона бабі пробачила, як та намовляла на суд Омельчука подавати — боже, що вони там знають, і що вони з її душі хочуть, не буде вона нічого робити, — і це вона скаже Ярині, щоб та їй застрочила на плечі, бо вставала з автобуса й розірвалося — такі плаття якісь; а там же дорога, неміч її знає, яка з цеї руїни...

1980р.